

Estotilandi taassünd

Mart Kuldklipp

*./.../ while the low sun,
To recompense his distance, in their sight
Had rounded still th' horizon, and not known
Or east or west which had forbid the snow
From cold Estotiland, and south as far
Beneath Magellan.*
(John Milton, „Paradise Lost,“ X raamat, 683-7)

I – Alternatiivgeograafiline Antiterra

1969. aastal ilmus Vladimir Nabokovi pea 600-leheküljeline romaan pealkirjaga „Ada or Ardor: a Family Chronicle“.¹ Raamatu põhiliseks tegevusliiniks on Nabokovi kohta ehk ootuspäraselt midagi keelatud, nimelt intrestuaalne suhe õe ja venna vahel. Huvitaval kombel ei hargne Van Veeni ja Ada skandaalne armulugu aga mitte Maal, vaid Antiterraks kutsutud kujuteldavas maailmas, mida harjumuspärasest maailmast eristab näiteks asjaolu, et Põhja-Ameerika manner on jagatud kahe suurriigi, Venemaa ja USA vahel.

Samas võib juba sellestki faktist mõista, et tegemist pole mitte täiesti pidepunktitu fantastikaga. Alaska on ka tegelikkuses kunagi Venemaale kuulunud ning iseenesest võinuks sündmuste teistsuguse käigu korral tsaaririik ka Kanada endasse haarata. Veelgi vähem on Antiterra Lilliputi või Brobdingnagi sarnane groteskne allegooria, mida asjassepühendatud lugeja oma peas uuesti lahti harutama peaks. Pigem võiks Antiterrat nimetada alternatiivgeograafiliseks maailmaks ja „Adat“ alternatiivgeograafiliseks romaaniks, milles kujutatud maailm lähtub eeskätt tegelikkuses mingil põhjusel teostumata jäänud ruumilistest võimalustest.

Alternatiivgeograafilisust kui nähtust võiks defineerida kirjandusteaduses paremini juurdunud mõiste, nimelt alternatiivajaloolisuse kaudu. Viimase kohta märgib Andrus Org oma Eesti kirjanduse alternatiivajaloolisi fiktsioone käsitlevas artiklis järgmist: „Postmodernistlik alternatiivajalooline romaan ./.../ kombineerib tegelikke asjaolusid kujutluslikega [võrreldes ajaloolise romaaniga] spekulatiivsemalt ja fantaasiaküllasemalt, ajalugu on vaid lähteaine, mida võib modelleerida mängult usu alusel – seega mis tahes viisil“ (Org 2006: 523).² Asendades selles definitsioonis „ajaloo“ „geograafiaga“ ongi olemas üks võimalik lähtekoht alternatiivgeograafilise romaani määratlemiseks. Nabokovi Antiterrat võib võtta spekulatsioonina päris-Maa geograafia ainetel, kus tegelikud asjaolud on autori suvast lähtuvalt kombineeritud kujutluslikega.

Samas pole Antiterra kujutluslikkus minu meelest mitte meelevaldne, vaid lähtub printsüübist, mida võiks nimetada pahupidipööratuseks. Viimasele viitab juba Antiterra nimigi: tegemist on Maa vastandiga. Igasugune vastand on samas äraspidine peegelpilt, mis mõistagi viitab oma teisikule. Sellega seoses on märkimisväärne, et „Ada“ maailmas eksisteerib teatud mõttes ka tavapärase, meile tuntud Maa, kuid sellesse tõsimeeli uskumine on määratletud haigusena. Üks romaani peategelastest, Ada vend Van Veen ongi ametilt psühholoog, tema ülesandeks on ravida neid arvukaid inimesi, kes kannatavad kujutelma all, nagu neil oleks kontakte n-ö päris-Maaga.

1 „Ada“ esmaväljaanne ilmus McGraw-Hilli kirjastusel New Yorgis. Eesti keelde on raamat tõlgitud pealkirjaga „Ada ehk arm: ühe suguseltsi kroonika.“ Tõlkinud Rein Saluri. Tallinn: Eesti raamat, 2002.

2 Lisaks alternatiivgeograafilisusele on „Adal“ mõistagi oma alternatiivajalooline aspekt, mida ma siinkohal lähemalt ei puuduta.

Teine aspekt Antiterra geograafilisest pahupidipööratusest on see, et seal on muutunud tõelisteks kohad, mida tavamaailmas peetakse ebatõelisteks. Nende näol pole tegemist mitte *ad hoc* kirjanduslike väljamõeldistega, vaid kohtadega, mis eksisteerivad küll meie n-ö kollektiivses teadvuses, kuid mis ühel või teisel põhjusel tunnistatud samasugusteks hallutsinatsioonideks, nagu Terra on seda Antiterra jaoks.

Sellest, kuidas legendaarne on muutunud reaalseks ning müstiliselt kadunu igapäevaseks ja käegakatsutavaks on romaanis mitmeid näiteid. Ada mühaklik abikaasa on keegi Andrey Vineland, kes on vististi pärit Vinlandist, müstiliselt veinimaalt, mille avastasid aasta 1000 paiku Gröönimaalt Põhja-Ameerikasse jõudnud viikingid. Samuti selgub juba „Ada“ esimestel lehekülgedel, et Veenide suguvõsa esisisa kindral Ivan Durmanov omab maavaldusi kuskil meie mõistes Kanada kandis asuvas piirkonnas nimega Estoty ehk Estotiland.³

Alternatiivajaloolist kirjandust on seostatud võimalike maailmade teooriaga; huviga kõige selle vastu, mis ajaloos on jäänud juhtumata, püüdega avada kirjanduse kaudu „tegelikkusvõimaluste lõputut hulka“ (Org 2006: 526). Paralleelselt võiks öelda, et alternatiivgeograafiline kirjandus huvitub mingil põhjusel kaduma läinud, unustatud või tekkimata jäänud kohtadest, mis siiski on usutatavad ja võimalikud. Alternatiivgeograafilise kirjanduse kaudu on selliseid kohti võimalik taaselustada ning anda seeläbi mõista, et nagu konventsionaalne ajalugu, pole ka tavapärase geograafia ainus võimalik maailmanägemisviis.⁴

Mõistagi ei piirdu „Ada“ südameni tungiv Maa-Antiterra vastandus ainult geograafiaga ning sellel on palju tõsisemaid implikatsioone, kui rõõm unustuse arhiivi kaevumisest. Juba seetõttu, et nii põrgu kui paradiis on ühtviisi Maa vastandid, on mõte Maa pahupidipööramisest äärmiselt ambivalentne. Nagu märgib Paul H. Fry, ongi Antiterra üheaegselt nii Eedeni aed (st tagasivõidetud tsaristlik paradiis), kui ka teatud mõttes põrgu, mille teine nimi ongi Demonia (Frye 1985: 184).

Ilmselt paratamatu on see, et Antiterra saab kokkuvõttes olla ikkagi ainult Terra ise, igasugune totaalne revolutsioon (st ümber- või pahupidipööratus) on vältimatult ennastühistav ja intsesti suubuv. Kuid ka nõiarüng pole täiesti suletud süsteem, kuni seda jälgib lugeja, kes kõige muu hulgas võib lasta ennast kõnetada näiteks Ivan Durmanovi maaomandil.

II – Frislanda, Eslanda, Engrouelanda, Estotilanda ja Icaria

Koha legendaarsus on otseselt seotud tema kauguse ja kättesaamatusega. Kui müstilised paigad ei asu just maa all või taevas, siis on nad tavaliselt ikka kuskil maise maailma äärealadel. Tsiiviliseeritud eurooplaste jaoks oli Põhja-Atlandi piirkond pikka aega üheks selliseks äärealaks, kuhu reisida oli m. h.halbade jääolude tõttu ohtlik ja ebatavaline. Seetõttu liikusid juba antiikajal kuuldused legendaarsetest Põhja-Atlandi saartest, mille hulka kuulusid näiteks Pythease Ultima Thule ja Plinius Vanema mainitud merevaigusaar Baltia.

Saar nimega Estotiland pärineb suurte maadeavastuste ajast ning on nimetatud seltskonnas seega võrdlemisi uus liige. Võrdlemisi nõrk on ka jälg, mille ta on jätnud meie kollektiivsesse teadvusesse: oma kurvvalt saatusest kuulub Estotiland ühte patta eeskätt Sannikovi maa ja teiste nn. fantoomsaartega, mis kunagi küll kaartidele kanti, kuid sealt hiljem kustutati, kui selgus, et andmed nende kohta olid olnud siiski ebausaldusväärsed.

1558. aastal ilmus Veneetsias anonüümse autori kirjutatud raamat pealkirjaga „Frislanda, Eslanda, Engrouelanda, Estotilanda ja Icaria saarte avastamine kahe Zeno perekonna venna, Messire Nicolò ja Messire Antonio poolt“.⁵ Nimetatud vennad ei olnud legendaarsed, nad elasid 14.

3 Rein Saluri on mõlemad kohanimed eestindanud sõnaga „Estootia“.

4 Võimalike maailmade võtmes käsitlust alternatiivajaloost vt Org 2006: 526-527.

5 Originaalis „Dello Scoprimto dell' Isole Frislanda, Eslanda, Engrouelanda, Estotilanda & Icaria, fatto per due fratelli Zeni, M. Nicolò il Caualiere & M. Antonio.“ Teksti uusväljaannet koos ingliskeelse tõlke ja tendentslike ning lootusetult vananenud kommentaaridega vt Major 1873.

sajandi lõpus ja 15. sajandi alguses ning kuulusid kohalikku ülikusuguvõsasse, mis muuhulgas oli tegelenud ristisõdijate transpordiga Itaalia ja Püha Maa vahel. Raamat räägib aga vendade väidetavatest avastusretkedest Põhja-Atlandile 14. sajandi lõpukümnenditel; anonüümse autori väitel on tekst ja lisatud maakaart koostatud autentsete materjalide põhjal.⁶ Eelkõige oli raamatu juures sensatsiooniline see, et pealkirjas nimetatud saartest olid äratuntavad vaid Engrouelanda (Gröönimaa) ja Eslanda või Estlanda (Shetland). Frislanda, Icaria, Estotilanda ja Drogio olid midagi täiesti uut.

Oma reisikirjades kirjeldab Nicolò Zeno seda, kuidas ta merehädalisena satub Suurbritannia ja Islandi vahel asuvale, Iirimaast suuremale saarele nimega Frislanda. Seal saab tema päästjaks teise lähedase saare, Porlanda prints Zichmni, kes on äsja lahingus võitnud Frislanda valitsejat Norra kuningat. Zichmni võtab Nicolò oma teenistusse ja viimane jääb neljateistkümneks aastaks Frislandale, kust võtab koos Zichmniga ette ebaõnnestunud sõjaretke Estlanda (Shetlandi) vastu ning plaanib rünnata ka Islandit. Seejärel käib Nicolò üksinda Gröönimaal (Engrouelanda) ning Frislandale naasnuna sureb külmetusse. Peatselt pärast Nicolò surma jõuab Frislandale tagasi rühm 25 aastat tagasi kadunuks jäänud kalamehed, kes jutustavad, et on vahepeal viibinud kaugetel saartel nimega Estotilanda ja Drogio.

Nicolò vend Antonio, kes on vahepeal samuti Veneetsias Zichmni teenistusse kutsutud, kuuleb kalameestelt järgmist: 25 aastat tagasi kandis märatsev torm nende paadi Frislandast tuhat miili lääne poole tundmatule saarele nimega Estotilanda. Seal viisid kohalikud elanikud nende kuueliikmelise meeskonna oma kaunisse ja rahvarohkesse linna, mille üle valitses kuningas, kelle õukonnas leidis ladina keelt mõistav tõlk.

Kalameeste antud kirjelduse järgi on Estotilanda väga rikas maa, kus kõike head leidub külluses. Saar olevat veidi väiksem kui Island, kuid viljakam; selle keskel on suur mägi, millelt voolab alla neli jõge. Estotilanda elanikud on väga targad, nad tunnevad igasuguseid käsitöökunste ning on arvata, et nad on minevikus läbi käinud ka idapoolsete rahvastega, kuna kuninga raamatukogus leidub ladinakeelseid raamatuid. Estotilandlastel on palju kõiki metalle, eriti aga kulda. Peamised kaubandussuhted on Estotilandil Gröönimaaga, kust tuuakse karusnahku, tulekivi ja tõrva.

Samas polevat estotilandlased tundnud kompassi, mistõttu nimetatud instrumenti valdavaid kalureid peeti nii suure au sees, et kuningas andis neile ülesandeks võtta ette kaheteistkümne paadiga ekspeditsioon teisele lähedasele saarele, mida kutsuti Drogio. Ekspeditsioon lõppes katastroofiga ja Drogio metslased sõid enamiku selle liikmetest ära, kuni järelejäänud kalurid end kohalikele võrguga kalastamist õpetades lõpuks päästsid. Mitmete aastate möödudes pääsesid kalamehed Drogiolt tagasi Estotilandale ja sealt uuesti Frislandale.

Koos Antoniaga Zenoga läheb Zichmni seejärel ise Estotilandat otsima, avastab aga teel olles veel ühe saare nimega Icaria ning jõuab kokkuvõttes Gröönimaale, kuhu ta jääbki.

Nimetatud raamatu autoriks peetakse Nicoló Zeno nooremat, vanema Nicoló järeltulijat ja omaaegses Veneetsias mõjuvõimast ülikut. Ilmselt suuresti tänu viimasele asjaolule võeti Zeno teos kaasaegsete poolt hästi vastu. Frislandia koos teiste saartega jõudis Zeno kaardilt Gerardus Mercatori *Weltkarte*'le (1569) ning sealt Abraham Orteliuse *Theatrum Orbis Terrarum*'ile (1570), esimesele tänapäevasele kaardiatlasele. Mercatori ja Orteliuse kaartidel ära näidatud nii Estotiland kui Drogio, millest esimene asub umbes Newfoundlandi kohal ja on ühendatud Labradoriga. Drogio on Estotilandist väiksem ja lõunapoolsem (Babcock 1922: 126-127).

1578. aastal peatus Briti meresõitja Martin Frobisher Hiinasse viivat Loodeväila otsides saarel, mida ta Orteliuse kaardi põhjal pidas Frislandiks ning kuulutas selle kuninganna Elizabeth I omandiks. Juba aasta varem oli kuninganna õigust Gröönimaa, Estotilandi ja Frislandi valitseja tiitlitele kinnitanud Elizabethi õuealkeemik, -filosoof ja -ajaloolane John Dee, kes oli arvamusel, et juba kuningas Arthur oli need piirkonnad kunagi Briti kroonile vallutanud (Wood 2006). Kui hilisematel aegadel Frislandiat ja Estotilandiat kõigele vaatamata siiski uuesti üles leida ei

6 Zeno teksti ümberjutustust ja retseptsoonilugu vt Babcock 1922: 124-143, samuti Wood 2006 ja Smith 2002.

õnnestunud, kadusid Zeno saared pikkamööda maailmakaartidelt.

Kuna Islandist umbkaudu tuhat miili lääne pool asuv koht saab olla ainult Ameerika, vaieldi 19. ja 20. sajandil eelkõige selle üle, kas Zeno kirjeldust Estotilandast ei peaks nn. Vinlandist rääkivate vanaislandi saagade kõrval pidama mitte tõendiks eurooplaste Kolumbuse-eelsest Ameerikasse jõudmisest.

Muuhulgas pidas juba Ortelius Estotilandi Vinlandiga identseks (Babcock 1922: 130). Teisalt on sellised autorid nagu Frederick J Pohl ja Andrew Sinclair⁷ püüdnud alles üsna hiljuti edendada teooriat, et Zichmni oli tegelikult 14. sajandi lõpu Orkney jarl Henry Sinclair ja Zeno tekst on krüptiline kirjeldus viimase retkest Ameerikasse 14. saj lõpul (Engrouelanda ja Estotilanda olevat seega Ameerika osad). Seda kõike vaatamata asjaolule, et juba 1890. aastatel tõestas Ameerika geograaf Fred W. Lucas, et Zeno narratiiv kalameeste seiklustest Estotilandias ja Drogios on äärmiselt sarnane 1511. aastal Jamaikale merehätta sattunud Jeronimo Aguilari looga ning et kalurite kirjeldus Estotilandiast on praktiliselt maha kirjutatud Benedette Bordone 1528. aastast pärinevast Mehhiko-kirjeldusest (vt Smith 2002).

III – Kindakirjas protektoraat

Kui üldjuhul võib maastiku sisse ankurdatud kohalisust pidada vastukaaluks ajaloo halastamatule muutlikkusele, siis legendaarsele kohale on maastiku puudumise tõttu ääretult omane ajalisus, isegi efemeersus. Ka Estotiland kuulub mõistagi ennekõike oma aega. Juba 17. sajandil kustutavad teaduslikud teadmised maailma kohta ta koos teiste Zeno saartega igaveseks maailmakaardilt.

Siiski asub legendaarne geograafia (nagu legendaarne ajalugugi) oma teaduslikus mõttes tõsiseltvõetavuselt kusagil puhta fiktsiooni ja tõestatud fakti vahepeal. Kõigile kahtlustele vaatamata on alati võimalik, et legendis peitub vihje tõeterale, millest kinni haarates õnnestuks müüt dešifreerida. Viimane kehtib ka Zeno saarte kohta. Ehkki Andrew Sinclairi või Frederick J. Pohli vastavasisulisi püüdlusi võib vaevalt teaduslikus mõttes veenvateks pidada, näitavad need sellegipoolest, et lisaks Atlantisele ja El Doradole suudavad ka Estotiland ja Drogio siinamaani inimvaimu kõita. Seda enam tuleb mõelda, kuidas neid kummituslikke kohavaime päästa. Kahtlane on, kas positiivses mõttes teaduslikkuse aurale pürgiv lähenemine on legendaarse geograafia käsitlemiseks kõige mõttekam viis, olgu ta siis tõsi- või pseudoteaduslik. Mulle näib, et parem tee oleks humanistlik; selline, mis lähtuks inimlikust kohatunnetusest.

Kanada inimgeograaf Edward Relph on kohta (*place*) defineerinud järgmiselt: „Kohad on sulamid inimlikust ja looduslikust korrast ning tähtsad sõlmpunktid meie vahetutes kogemustes maailma kohta. Enam kui ainulaadne asukoht, maastik või kogukond määratleb kohta kavatsuste ja kogemuste fokuseerumine teatavale ümbrusele.“⁸

Ehkki legendaarsel kohal nagu Estotiland puudub konkreetsus ja vahetus, on ta samamoodi inimliku ja loodusliku korra kokkusulamispunkt, milles tegelike inimeste kavatsused ja kogemused fokuseeruvad tegelikule, kuigi tabamatule ruumile Põhja-Atlandi ookeanis. Ja kuigi külm Estotiland on lähemal vaatlusel osutunud miraažiks, siis vaevalt sellest keegi võidab, kui koht, mis inimesi kunagi juba kõnetanud on, oma objektiivse olematuse tõttu unustusehõlma vajuma mõistetakse. Võimalus teda kohana päästa ja elus hoida on eelkõige läbi inimeste, läbi kujutluse ja mängu. Näiteks on alternatiivgeograafiline „Ada“ just sedasorti taimelava, milles Estotiland võib

7 Frederick J. Pohl. 1974. Prince Henry Sinclair: His Expedition to the New World in 1398. New York: Clarkson N. Potter;

Andrew Sinclair. 1992. The Sword and the Grail – The Story of the Grail, the Templars and the True Discovery of America. New York: Crown

8 „Places are fusions of human and natural order and are the significant centers of our immediate experiences of the world. They are defined less by unique locations, landscape and communities than by focusing intentions and experiences on particular settings.“ (Relph 1976: 141).

Antiterra maailma pahupidipööratuse järele reaalseks saada.

Nabokovi romaani alguslehekülgedelt võime lugeda järgmist kirjeldust, millest kajab vastu mitu kihti allusioone. Lisaks Nicolò Zeno võltsitud kirjadele on seal John Miltoni „Kaotatud paradiis“ kus Estotilandil on oma roll inimese pattulangemisel⁹ – ja võib-olla ka Vene keisririigi Eestimaa kubermang, see kindakirjas protektoraat:

Dolly, pere ainus laps, sündinud Bras'is, abiellus 1840. aastal viieteistkümne aasta vanuses õrnas ja tõrksas eas kindral Ivan Durmanovi, Yukoni kindluse komandandi ja rahumeelse maahärraga, kes omas maad Severn Tories'is (Severnīya Territorii), selles kindakirjas protektoraadis, mida siimaani hellitlevalt kutsutakse „Vene“ Estoty'ks ja mis tahkoblastilises ja orgaanilises korrapäratuses sulab kokku „Vene“ Canady ja teisalt „Prantsuse“ Estoty'ga, kus mitte ainult Prantsuse, vaid ka Makedoonia ja Baierimaa päritolu sisserändajad naudivad kohalikku ilusat ilma meie Tähtede ja Triipude all.

Durmanovite meelepäraseim asuala oli aga samanimelise linnakese lähedal asuv Raduga, mis päris-Estotilandist jääb kaugemale /.../.¹⁰

Kasutatud kirjandus

Babcock, William. 1922. *Legendary Islands of the Atlantic. A Study in Medieval Geography*. New York: American Geographical Society. <http://www.archive.org/details/legendaryislands00abcuoft>

Major, Richard Henry. 1873. *The voyages of the Venetian brothers, Nicolò & Antonio Zeno, to the northern seas in the XIVth century: comprising the latest known accounts of the lost colony of Greenland and of the Northmen in America before Columbus*. Burt Franklin: New York. <http://www.archive.org/details/voyagesofvenetia00zenorich>

Nabokov, Vladimir. 1969 (1990). *Ada or Ardor: a Family Chronicle*. Vintage Books

Org, Andrus. 2006. Mis oleks olnud, kui...? Alternatiivajaloolised fiktsioonid Eesti kirjanduses. Keel ja kirjandus 7/2006, 521-537

Relph, E. 1976. *Place and placelessness*. London: Pion.

Smith, Brian. 2002. *Earl Henry Sinclair's Fictitious Trip to America*. <http://www.users.zetnet.co.uk/ahamilton/sinclair.htm>

Wood, Tony. 2006. *Confections of Zeno*. Cabinet Magazine. Issue 18 Summer 2005: Fictional States. <http://www.cabinetmagazine.org/issues/18/wood.php>

9 „Kaotatud paradiisi“ („Paradise Lost“) X raamatus kirjeldab Milton inimese pattulangemise ühe tagajärjena kliimamuutust: varem kõikjal valitsenud igavese kevade asemel tekivad aastaajad ning päike ei hoia enam tagasi külma Estotilandi lund. Vt „Paradise Lost,“ X raamat, 683-7.

10 Minu tõlge. Vt Nabokov 1969: 3-4.